

BERÀ: UN TOPÒNIM ENTRE L'OFICIALITAT PERVERSA I LA CORRECCIÓ DISCUTIDA

Josep M. MARTORELL COCA

I. Prèviament

Hores d'ara, un petit nucli del Tarragonès, lligat històricament al Penedès, presenta en la seva denominació problemes importants d'oficialitat i correcció. El dubte es produeix en el topònim *Berà*, oficialment escrit com a *Barà*. Aquest text intenta fer un repàs d'aquest procés analitzant l'etimologia del mot, la correcció i l'oficialitat per tal d'intentar donar una possible solució a la situació paradoxal que es produeix en l'actualitat. Segurament, sobretot pel que fa a les dades, aquest és un primer pas molt aproximatiu per intentar conèixer a fons la documentació de Roda de Berà; de ben segur que, amb el temps, n'anirem recollint molta més.

L'anàlisi i les reflexions subsegüents són fruit de la compilació de dades que durant aquests anys he portat a terme i que, en molts casos, han estat subministrades, intuïdes, suggerides i escoltades —que no sempre és fàcil!— per companys i companyes, bons amics, als quals, d'entrada, voldria mostrar el meu sincer agraïment: Joan Descals, Sebastià Janeras, Dolors Casanovas, Josep Casanovas, Joan Cavallé, Magí Sunyer, Montse Palau, Jordi Bertran, Jordi Dolç, Joan Freixas, Pasqual Ortega; voldria donar gràcies particularment al Pep Bargalló, per les seves intervencions; al Pere Navarro, al Lluís Moncunill i a la Maite Blay, per les seves indicacions; al Josep Moran i a l'Albert Manent, pels seus suggeriments.

Finalment, voldria dedicar aquesta comunicació al meu germà, Joan, a la meua germana, Concepció; a l'Antoni i a la Pilar —incansables!; i, amb tot l'afecte, a la Sílvia.

II. Etimologia del mot Berà

1. EL NOM BERÀ

El nom *Berà*, que correspon a la denominació de la subcomarca litoral formada per l'entitat menor Berà, inclosa en el municipi Roda de Berà, i el també municipi Creixell, que dona el nom als apel·latius arc de Berà, Mare de Déu de Berà, ermita de Berà i masia de Berà és, amb tota probabilitat, un nom propi de persona d'origen germànic

que significa 'ós', provinent del germanisme *Bera*.¹ Majoritàriament llatinitzat en els textos medievals quan es parla de lloc i també de persona, pren les formes, segons la documentació conservada, de *Bera* —com a substantiu—, *Berano* —com a gentilici *beranus (-a, -um)—, i *Berano* un altre cop com a substantiu —*beranum (-i)—. Amb el consegüent canvi de posició de l'accent, paroxíton en llengua romànica, perdrà la terminació final llatina (-nus, -num), i la romànica esdevindrà final per aquest motiu, amb la qual cosa obtindrem el resultat actual *Berà* (Moll, 1991: 100-101; Badia, 1984: 241-244; Moreu, 1982: 137).

El topònim *Berà* no presenta cap vacil·lació gràfica en la documentació medieval entre els segles XI, XII i XIII: *Bera* o *Berano*, majoritàriament, declinat segons el cas, llevat d'un únic exemple curiós el 1046 en què es documenta «castel Bar[à]» (CSCV, II: 253) —al meu entendre ja catalanitzat, tal com també es manifesta en la forma *castel* en lloc de *castro*, *castrum* o, fins i tot *kastrum*—, la qual cosa, per tant, reflecteix una possible neutralització primerenca que es troba regularment documentada en la vocal pretònica a partir del segle XIII (Nadal-Prats, 1983: 272; Segarra, 1985: 62). Posteriorment, doncs, a partir del segle XIV, tenim ja una confusió entre *a* i *e*, que són homòfones, que explicaria aquesta vacil·lació ortogràfica que esdevindrà perpètua. I no només això: Mila Segarra (Segarra, 1985: 69-70) indica que «Les característiques articulatòries d'aquest so [es refereix al so de la vocal neutra] (absència, no absoluta però, de labialització, posició plana de la llengua en la seva producció, localització medial), que l'acosten a /a/, fent-lo sovint susceptible d'interferències amb aquest últim fonema, feien que, de triar un dels dos signes, *a* o *e*, per representar-lo, fos preferible *a* a *e*». Per tant, de ben antic, aquesta denominació resulta problemàtica.

2. PRIMERES REFERÈNCIES I EVOLUCIÓ ETIMOLÒGICA

2.1. Com a antropònim

L'antropònim *Bera* i totes les seves variants formals (*Barane*, *Berane*, *Berani*, *Berano*, *Beranus*, *Bero*, *Berone*, *Berra* i *Berro*) és un nom força documentat a l'edat mitjana com ho prova el fet que abans de l'any 1000 (RAC, 1994, I: 172), per exemple, se'l documenta setanta-cinc cops, la qual cosa representa un 0,1915% de percentatge respecte del total d'antropònims catalans d'abans d'aquesta data. D'aquest total, un correspon a la forma *Barane*, quaranta a la forma *Bera*, onze a la forma *Berane*, tres a la forma femenina *Berani*, dos a *Berano*, un a *Beranus*, tretze a *Bero*, dos a *Berone*, un a *Berra* i un a *Berro*.

La referència més antiga el documenta des de l'any 812 com a comte (Kremer, 1969: 81-82; RAC, I: 172); però al llarg dels segles IX i X, com ja hem manifestat, trobem variants del mateix nom estesos al llarg de la Catalunya Vella als comtats de: Rosselló, Conflent, Osona, Ripoll, Vallespir, Cerdanya, Besalú i, també més al sud, al Vallès, al Penedès i a Barcelona, a mesura que ens acostem a l'any 1000 (RAC, 1994, I: 172).

Sens dubte l'antropònim més conegut és el que fa referència al comte got *Berà*,

que primer ho fou del Rosselló, abans de l'alliberació de Barcelona el 801, i a partir d'aquesta data fou comte de Barcelona (801-820). Intervingué en les empreses que es feren contra Tortosa —d'aquí que hom el relaciona amb la fortificació fronterera de la zona de Berà—, salvà Barcelona de l'escomesa sarraïna del 815 i dirigí la política franca de frontera. Ramon d'Abadal i Vinyals és, potser, qui més indicacions ha donat sobre aquest personatge històric que acabà la seva carrera política acusat de traïció, sotmès a procés a Aquisgrà, vençut allí en batalla judicial i indultat per l'emperador Lluís, «el qual limità el seu càstig a la destitució dels càrrecs i a desterrarlo [sic] a Rouen, salvant-lo de la decapitació i àdhuc de la socorreguda confiscació dels béns particulars» (Abadal, 1964: 53).

Sobre l'origen etimològic de l'antropònim es considera (Piel, 1967; Coromines, 1977 i 1995; Kremer, 1969) l'arrel germànica com a més probable. Joseph M. Piel el defineix com a nom monotemàtic per tal de distingir-lo dels bitemàtics —composos—, molt més majoritaris. Aquesta és l'explicació que dóna l'autor:

Resultan (tipo *Bera*), según vimos, de la apócope de uno de los dos términos, por lo general del segundo, manteniéndose el primero, o sea el determinante, el cual, según la prosodia germánica, llevaba el acento. A lo que parece, esta simplificación se debe al hecho de ser los nombres plenos en el trato normal y en ciertas ocasiones un tanto pesados e incómodos (Piel, 1967: 426).

En comentar, aquest mateix estudiós, l'origen concret d'alguns antropònims, indica que els noms dels animals foren una font important. Entre ells el de l'ós:

Otro representante característico de la fauna primitiva llegó a ser el temido oso, got. [del gòtic] *baíra, cuyo nombre entra en la formación de *Ber-mudus/Ver-mudo* ('valor de oso'), *Ber-ulfus*, *Bero-sendus, *Bera*, *Ber-illi* y *Ber-ino*. Parece ser que se atribuía al oso, entre los germánicos, un carácter religioso porque las lenguas primitivas perdieron la primitiva denominación indoeuropea, correspondiente al latín *ursus*, sustituyéndola por metáforas (baíra quiere decir literalmente 'el castaño'), lo que hace suponer que su uso era considerado tabú (Piel, 1967: 435).

Dieter Kremer, en el magnífic recull *Die germanischen Personennamen in Katalonien...*, en l'accepció *berôn i *brnu ('bär': ós) també dóna una relació d'antropònims que provenen d'aquesta arrel germànica: *Bera*, *Beremundo*, *Verardo*, *Bero*, *Berenguer*, *Bernardus*, *Bernal*, *Bernard*, *Berengaria*, etc. (Kremer, 1969, I: 81-83).

Coromines indica que es tracta «del NP germànic *bera*, genitiu *beran*, *-ans*; nom idèntic al del primer compte [sic] de Barcelona, *Bera*, nomenat per Lluís el Piadós» (Coromines, 1995, II: 454). També el mateix autor rebutja el dilema de M. Lübke:

[...] que aquest NP (també documentat antigament a Portugal), sigui d'origen ibero-basc:² car ja ho refuta la declinació *bera*, *-ân*, típica dels NPP germànics, i en aquesta família Först. (260) el documenta copiosament, junt amb altres moltíssims derivats de l'arrel germànica BER- (Coromines, 1995, II: 454).

Sobre la possible relació de l'antropònim *Bera*, d'origen medieval, amb el d'un

possible romà anomenat *Bara* o *Bar* que donaria lloc al nom de l'arc de Berà, teoria molt prolífera durant els segles XVI i XVII, cal dir que no té cap sentit ja que el monument s'erigí en honor a Luci Licini Sura i aquesta teoria és llegendística. Coromines no té cap mena de dubte d'indicar que aquest cavaller romà no va existir mai —es tracta, doncs, d'una etimologia popular— i per evitar confusions indica que «la forma Berà no és res més que una cacografia en lloc de Berà, com s'escrivia constantment a l'edat mitjana» (Coromines, 1977, II: 19). Més endavant conclou l'article dient que «tant el nom d'aquest poble [Roda de Berà] com el de l'arc són creacions de l'edat mitjana, en memòria d'un personatge local entre els innombrables que llavors s'anomenaven *Bera*, acusatiu *beranem*» (Coromines, 1977, II: 20).

Cal tenir en compte que ja a partir de les descripcions que es fan del monument al segle XVI (Pere Anton Beuter, Lluís Ponç d'Icart) el nom s'escriu majoritàriament *Barà* i que hi ha tota una llegendística sobre la relació entre la inscripció de l'arc, el topònim de la zona i el personatge per al qual s'erigí aquest monument.³

Altres autors com ara Sanchís Guarner, en el llibre *Aproximació a la història de la llengua catalana*, indiquen que l'heterogeneïtat de la població indígena de la Catalunya Vella es veu en l'onomàstica, d'on destaca els noms d'origen germànic i, en concret, els d'origen got, en què hi inclou *Bera* (Sanchís, 1980: 29). També Max Cahner i Adscari Maria Mundó, a l'*Enciclopèdia catalana*, indiquen en l'entrada *Berà (caseriu)* que «el seu nom prové, probablement, del comte Berà de Barcelona que probablement establí fortificacions en aquesta zona del Gaià; la pèrdua d'aquestes avançades militars pogué motivar la destitució del comte» (GEC, 1969-1983, 2: 449). Penso que és difícil acceptar aquesta consideració com a veritable; malgrat tot, és una possibilitat que no es pot descartar. L'estudi més complet que es coneix del comte és de Ramon d'Abadal i aquest autor no indica pas aquest pretès lligam, si bé és cert que el comte participà activament en diferents campanyes militars per tal d'engrandir la possessió cristiana i salvà Barcelona de l'escomesa sarraïna de l'any 815 (Abadal, 1964: 53-54).

2.2. *Com a topònim*

A partir del segle XI comencem a trobar referències de l'antropònim *Bera* i les seves variants, resultat de la llatinització i consegüent declinació. He cregut que seria interessant distribuir els topònims atenent a la forma; d'aquesta manera es poden observar algunes característiques que desvelen diferents possibilitats.

Bera

Igual a l'antropònim, com a nom propi de lloc, en què la vocal de la síl·laba inicial és tònica. El trobem en les documentacions més antigues precedit de la preposició «de» que indicaria segurament possessió:

1010. La referència més antiga la publica Antoni Mas (Mas, 1909-1914: 222). Es tracta d'una transcripció d'un document en què els almoiners d'Aldabert (fill de Guitart) donen al monestir de Sant Cugat el cenobi d'Octavià, la torre de Moja i el

castell d'Albinyana. És en català, però indica els topònims originals —se suposa— en cursiva: «fins al terme de *Bera* y de *Roda*».

1011. Aquesta és la referència original del *Cartulari del monestir de Sant Cugat*, editada per Rius Riera (CSCV, 1945-1947, II: 76-77): «usque in termino de Bera vel de Roda...».⁴

Berano

Declinat majoritàriament com a ablatiu posposat al noms *castrum*, *terminum* o *ecclesiam*. En llatinitzar-se es produeix el canvi d'accent. Cal indicar que ja al mateix segle XI es produeix una vacil·lació en diferents aspectes de la denominació. Per una banda, es produeix un ús adjectiu del mot que alterna amb un ús com a substantiu, es perd també —així ho reflecteixen els exemples— la concordança amb el nom i la utilització de la preposició *de* fluctua i fins i tot s'arriba a utilitzar quan de fet el cas ja la intueix. En resum, ens trobem amb unes dades que el que impliquen és que el territori es comença a anomenar a partir del nom de la fortalesa o castell (amb el gentilici *Berà*), sens dubte originat a partir d'un nom propi de persona (*Bera*).

La relació de les primeres dades és la següent:

1013. Dos casos del *Cartulari del monestir de Sant Cugat* (CSCV, 1945-1947, II: 97-99). Una del dia 29 de març («et in termino de castro Berano, vel in termine de Roda») i l'altra del 31 del mateix mes («de occiduo in termine de Albiniana et de castello Berano»).

1037. Referència recollida per Font Rius (Font, 1969, II: 35-37): «de occiduo in termino de Berano, sive in ipsa mare...» Antoni Mas (Mas, 1909-1914, V: 6) també en dóna una traducció: «Confr. á Ll. ab lo terme del Castell de Castellet (*Kasteleto*), á M. ab lo alt de la Mar, á P. ab lo terme de Berà (*Berano*) y ab la Mar, y á T. ab lo terme de Sta. Oliva y ab lo Castell de Albinyana (*Kastro Albiniana*)».

1040. Aquesta indicació es recull en dos estudis. Datada el 5 de novembre, és una concessió del castell d'Albinyana efectuada per Guitard, abat de Sant Cugat del Vallès, a favor de Bernat «Odegarii» (Font, 1969, II: 39-41; CSCV, 1945-1947, II: 213-214): «a plaga meridiana in termino de prefato kastro Caldarii; sive in kastro Berano».

1041. La dóna Balari. No correspon en concret a aquesta data, però l'autor la indica com a referència de la reconstrucció del castell d'Albinyana; en parlar dels límits, diu «Tenía en torno otros castillos con cuyos términos lindaba, tales como el de Castellvell, la Guardia de Bañeras, el castillo de Santa Oliva, el de Calders y el de Bará (*Kastro Berano*)» (Balari, 1964, I: 339).⁵

1049. Es troba al *Liber feudorum maior* editat per F. M. Rosell l'any 1945. En parlar del castell de Tamarit s'indiquen les afrontacions del voltant: «Affrontat ipsum castrum cum ea omnia iam dicta: de circio in termino castris de Iuvastrello, et de oriente in termino Berano, de meridie in flumine maris, de occiduo in civitate Terragonensi.» (LFM 1945, I: 219).

1069. Una altra referència del *Cartulari del monestir de Sant Cugat* que sobta per

la forma de declinació. L'ús és de genitiu, d'un hipotètic *beranius, amb una reducció de la -i que curiosament també es dona en altres paraules del mateix document: *Kaldarii, terminio*, per exemple. « [A] plaga meridiana [pervenit] in terminio de kastro Kaldarii sive in kastro Beranii, de occidentali vero plaga estrema ripa flumini Galani...» (CSCV, 1945-1947, II: 332).

1097. El testament de «Gondeballo Raimundo», datat el 10 de gener, concedeix unes determinades possessions a la seva dona Ema i, en la seva mort, al seu germà Guilielmus Raimundo:

Concedo kastrum s. Oliva, cum omnibus alaudibus et pertinentiis eius, et kastrum Berano cum omnibus alaudibus et pertinentiis eius, et ipsum alodium de Tamarid, totum concedo ad uxori mea Ema, femina, ut illa teneat et possideat omnibus diebus vite sue sine blandi mentum de ullumque ominem nec femina; et post obitum suum, totum remaneat ad Guilielmus Raimundo, fratri meo (CSCV, 1945-1947, II: 423).

1143. En la publicació testamental de Guillem Raimundi, datada el 17 de març, diu: «et chastrum de Berano cum suis pertinentiis et cum suis directis de terra et de mare et cum stagnis et salines, sicut melius habebat et tenebat Gondeballus Raimundi et ipse laxaverat eidem Guillelmo Raimundi ad suum obitum» (CSCV, 1945-1947, III: 128).

1152. Referència recollida per Morera a *Tarragona cristiana* de la butlla del papa Innocenci IV en què confirma les possessions del bisbat de Tarragona: «ecclesiam de Berano et de Sancto Vicentio et de Avignana» (Morera, 1982, II: xvii).

1154. Recollida a *Catalunya romànica* (vol. XXI) de la «Butlla del papa Anastasi IV a l'església de Tarragona», datada el 25 de març de 1154, en què consta: «ecclesias de Berano» (CR, 1995, XXI). També la recull Coromines (Coromines, 1995, II: 454).

1194. En una butlla de Celestí III a Ramon de Castellterçol o Xedmar, arquebisbe de Tarragona, en què es confirmen les possessions del bisbat: «ecclesiam de Tamarid, ecclesiam de Altofolia, ecclesiam de Berano, ecclesiam de Alviñana...» (Mas, 1909-1914, XIII: 203).

Aquestes són algunes de les dades més interessants i antigues en què consta el topònim Berà entre els segles xi i xii; del segle xiii també en tenim, però la majoria són indirectes, no extretes de documentació original: del 1256 en què Llorac indica que aquest any el monestir de Sant Pere de Casserres es diu que té les possessions de *Crexellum* i *Beranum* (Llorac, 1987: 75); del 1259 que recull Coromines (Coromines, II: 454) de Carreras Candi; de 1277 en què Montsalvatge, l'any 1910, dona aquesta referència ben curiosa «Item castrum de Boranco. Item castrum de Roda» a *Monografia de San Pedro de Casserras*⁶ (Montsalvatge, 1910, XX: 116-117).

Bara

Un únic cas curiós data del segle xi. Els altres són molt posteriors, quan la documentació reflecteix la neutralització de les vocals pretòniques del català oriental i, evidentment, els textos ja són majoritàriament en català.

Aquesta primera referència de 1046, sens dubte, és en català o reflecteix la pronúncia de la neutra àtona del català oriental pel que es desprèn del document del Cartulari del Monestir de Sant Cugat: «a plago vero meridiana vadit per ipso Ulastrel et sic pervadit per ipsa parada de ipso Ocrotor, sive in termine de ipso Caller et de Castel Bara...» (CSCV, 1945-1947, II: 253).

De 1359, Coromines dóna a l'*Onomasticon*: «castell de Crexell, *Bara* e Roda», «Roda e Bara» (Coromines, 1995, II: 454). I, per exemple, de 1384, a les actes municipals de Tarragona es parla de «les mars de Barà» (AMT, 4: 115).

El topònim, doncs, a partir del segle XIV fluctuarà en els escrits en què el trobem. Fins i tot, arribarem a detectar, ja al segle XVIII, les dues formes en un mateix document, un dietari de Pere Ignasi Martorell, batlle de Roda i Berà:

[...] a 12 de Mars de 1718. se posa // la primera pedra a la Capella nova de N^a Sta de Bara, la qual Ca= // pella esta h[e]dificada des de Mitx // dia á tremontana, la porta es á tremuntana; la primera pedra la baix jo pica, la benehi lo S^t // R^t qui es Pau Posa, de axo fas // nota buy dia sobradit.

Pere Ignaci Martorell // Batlle de Roda y Bera // y tanbe fas nota com jo y Pau // Valls som los sobraestants de // la obra de dita Capella de // Bara y la fan los Sanauyas de // Vila Bella p[er] lo preu de 322 [lliures barcelonines] // encara que lo primer consert era // de 300 [...] ⁷

III. La correcció discutida

1. Segurament el concepte de correcció —que no se separa de les regles, lliure d'errors i de defectes—, pel que fa a l'ortografia dels nostres topònims, va lligat a la recerca científica que busca la forma genuïna —que té l'origen ver, no fals—. El procés llarg que ha desvirtuat i desprotegit la nostra onomàstica, no tan sols en el present més immediat sinó ja en èpoques pretèrites, ha afectat el topònim Roda de Berà, o més concretament Berà, que és un exemple clar d'una forma genuïna, raonable, legítima, pròpia i tradicional, acceptada per —diguem-ne— les autoritats científiques, però que és discutida per tal d'obtenir el rang d'oficial.

Així, doncs, els diversos filòlegs que han opinat sobre el topònim indiquen, sense cap excepció, una utilització ortogràfica del topònim d'acord amb l'arrel germànica que se situa en el seu origen (*bera*) i, per tant, han proposat *Berà*, com a forma correcta i oficial enfront de la cacogràfica *Barà*.⁸

2. Coromines, que en qüestions onomàstiques no es pot obviar, ja ho indica així l'any 1965 (Coromines, 1965, I: 246) quan recull *Berà* com a nom d'origen germànic. Així mateix, al llibre *Entre dos llenguatges*, en l'apartat titulat «D'alguns germanismes del català», al *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana* i, fa poc temps, a l'*Onomasticon Cataloniae* dóna la forma *Berà* com a correcta i la separa d'altres possibilitats que considera poc raonables i llegendístiques: